

Boekbesprekingen

Geschiedtheorie en -filosofie, tijdvakoverschrijdend

- S. Berger en C. Conrad, *The past as history. National identity and historical consciousness in modern Europe*
M. Middell en Lluís Roura ed., *Transnational challenges to national history writing* 451
MATTHIJS LOK
- Marc Hameleers, *Gedetailleerde kaarten van Amsterdam. Productie en gebruik van grootschalige, topografische kaarten* 454
JAAP EVERT ABRAHAMSE
- Achille Mbembe, *Kritiek van de zwarte rede* 456
PATRICIA D. GOMES
- Ian Morris, *Foragers, farmers and fossil fuels. How human values evolve* 458
WYBREN VERSTEGEN

Oudheid

- Carsten Hjort Lange en Frederik Juliaan Vervaeke ed., *The Roman Republican triumph. Beyond the spectacle* 460
SASKIA STEVENS

Middeleeuwen

- Rob Meens en Carine van Rhijn ed., *Cultuurgeschiedenis van de middeleeuwen. Beeldvorming en perspectieven* 463
TJAMKE SNIJDERS
- Nestorkroniek. De oudste geschiedenis van het Kieve Rijk*, vertaald door Hans Thuis 465
MICHEL DE DOBBELEER

Nieuwe Tijd

- Adam Clulow, *The Company and the Shogun. The Dutch encounter with Tokugawa Japan* 467
CYNTHIA VIALLE
- Femke Deen, *Publiek debat en propaganda in Amsterdam tijdens de Nederlandse Opstand. Amsterdam 'Moorddam' (1566-1578)* 469
NINA LAMAL
- Karwan Fatah-Black, *White lies and black markets. Evading metropolitan authority in colonial Suriname, 1650-1800* 471
ANGELIE SENS
- Janet Polasky, *Revolutions without borders. The call to liberty in the Atlantic world* 473
WYGER R.E. VELEMA
- René Vermeir, Dries Raeymaekers en José Eloy Hortal Munoz ed., *A constellation of courts. The courts and households of Habsburg Europe 1555-1665* 475
STEVEN GUNN

Nieuwste Tijd

- Philippus Breuker, *Opkomst en bloei van het Friese nationalisme, 1740-1875* 477
DIEDERIK SMIT
- Remco Ensel, *Haatspraak. Antisemitisme een 21e-eeuwse geschiedenis* 478
CHRIS QUISPTEL
- Marijke Huisman, *Verhalen van vrijheid. Autobiografieën van slaven in transnationaal perspectief 1789-2013* 480
GERT OOSTINDIE
- Ewoud Kieft, *Oorlogsenthouiasme. Europa 1900-1918* 482
SAMUËL KRUIZINGA
- Johannes Koll, *Arthur Seyß-Inquart und die deutsche Besatzungspolitik on den Niederlanden (1940-1945)* 484
PETER ROMIJN
- Paul Luykx, *Heraut van de katholieke herleving. Gerard Brom, 1882-1959* 486
THIJS DE LEEUW

Joris Oddens, Mart Rutjes en Erik Jacobs ed., <i>The political culture of the Sister Republics, 1794-1806. France, the Netherlands, Switzerland, and Italy</i>	488
JANET POLASKY	
Eelco Runia, <i>Het Srebrenicasyndroom. Hoe een historisch drama nagespeeld in plaats van opgehelderd werd</i>	490
ARTHUR TEN CATE	
Rolf Steininger, <i>Deutschland und die USA. Vom Zweiten Weltkrieg bis zur Gegenwart</i>	492
JOS VAN DER LINDEN	
Adriaan van Veldhuizen, <i>De Partij. Over het politieke leven in de vroege S.D.A.P.</i>	495
LORAN VAN DIEPEN	
Michel Winock, <i>François Mitterrand</i>	498
J.W.L. BROUWER	

Johannes Koll, *Arthur Seyß-Inquart und die deutsche Besatzungspolitik on den Niederlanden (1940-1945)* (Böhlau; Wenen / Keulen / Weimar, 2015) 691 p., ill., €59,90 ISBN 9783205796602

Arthur Seys-Inquart: niet langer een raadsel

Op 1 oktober 1946 veroordeelde het Internationale Militaire Tribunaal van Neurenberg Arthur Seyß-Inquart ter dood wegens oorlogsmisdrijven, misdrijven tegen de vrede en tegen de menselijkheid. Als voormalig Rijkscommissaris voor de bezette Nederlandse gebieden werd hij verantwoordelijk gesteld voor vijf jaar van terreur, uitbuiting, grootschalige dwangarbeid en vervolging en uitroeiing van de Nederlandse Joden. Bevrijd Nederland volgde de berechting in Neurenberg indertijd met argusogen. Dat Seyß-Inquart tot de belangrijkste internationale misdadigers behoorde, paste bij de overtuiging dat het land zwaar onder de man had geleden. Neurenberg was echter ver weg en de pers vroeg zich af of de Nederlandse stem er wel voldoende werd gehoord. Het wekte bevreemding en wrevel dat er geen Nederlandse aanklager in Neurenberg kon optreden en dat de Nederlandse klacht door de Franse hoofdaanklager verwoord moest worden. Er lag een uitleveringsverzoek klaar voor het geval er een in Nederlandse ogen te licht vonnis zou vallen, maar het doodvonnis liet de kritiek verstommen. Wat bleef was het raadsel Seyß-Inquart.

De Duitse historicus Johannes Koll heeft een biografie van Seyß-Inquart geschreven, die als *Habilitationsschrift* aan de Universiteit van Wenen is toegelaten. In 2016 verschijnt er een bewerkte Nederlandse vertaling. Het is een omvangrijke en zorgvuldig geargumenteerde studie met een duidelijke focus: de bezettingspolitiek die Seyß-Inquart in Nederland heeft gevoerd. In de afgelopen twee decennia is er een ware golf van biografische studies verschenen over kopstukken van het Derde

Rijk. Auteurs als Ian Kershaw, Ulrich Herbert, Michael Wildt en anderen hebben de geschiedschrijving van het Derde Rijk vernieuwd door de vraag te stellen hoe de sociale oriëntatie, gemeenschappelijke ervaringen en ideologische preoccupaties van leidende figuren de praktijk van het nationaalsocialisme mede hebben bepaald. Zo kregen levensgeschiedenissen een breder verklarende dimensie.

Koll heeft eerder een klassieke politieke biografie geschreven. Deze beperking is begrijpelijk omdat Seyß-Inquart een gereserveerd, introvert en sober man was, die weinig intimi had en in het Haagse bestuurlijk centrum vrij geïsoleerd leefde. Zijn levensstijl gaf geen aanleiding tot spannende anekdotes, of het moest zijn dat mensen die bij hem op het diner genodigd werden na afloop nog wel eens goed uit eten wilden gaan. Er zijn weinig bronnen overgeleverd als dagboeken of persoonlijke correspondentie, die direct inzicht geven in zijn gedachtewereld. Koll kiest er op goede gronden voor daarover niet te veel te speculeren. Hij had wellicht met behulp van uitingen van derden wat verder kunnen komen, maar het lijkt niet waarschijnlijk dat deze methode tot andere inzichten over de ambtsvervulling zou hebben geleid.

De centrale vraag is hoe Seyß-Inquart de politieke ruimte die hem in zijn functie als Rijkscommissaris was gegeven heeft ingevuld en bovendien, hoe hij zo nodig nieuwe ruimte heeft kunnen creëren. In mei 1940 kreeg hij van Hitler de wetgevende en uitvoerende macht in Nederland in handen en ook een belangrijke stem in de rechtspraak. Dat betekende niet dat hij als leider van het Rijkscom-

missariaat kon doen wat hij wilde. Zo werkte het niet in door Hitler bestuurd Europa, ook niet in andere landen, zoals Noorwegen en de Oekraïne, waar de civiele bestuursvorm van het Rijkscommissariaat bestond.

Dit brede perspectief is belangrijk. In Nederland is de rol van Seyß-Inquart lang beschouwd vanuit het blikveld van de kleine natiestaat die door de Duitse bezetter werd geslachtofferd. Seyß-Inquart geldt als de verpersoonlijking van onderdrukking. De eerdere biografie van Henk Neumann uit 1967 en het geschiedwerk van Lou de Jong bevestigden het al bestaande beeld van een even bekwame als doortrapte heerser. Sinds de jaren tachtig nam de aandacht voor de inheemse collaboratie toe. Er verschenen talrijke monografieën over ambtelijke collaboratie, Jodenvervolgving, economische plundering en politieke gelijkschakeling. Opvallend genoeg verbleekte het beeld van Seyß-Inquart daarmee enigszins, alsof hij in de interactie tussen bezetter en bezette samenleving een onveranderlijke factor was.

Hitlers opdracht hield in dat Nederland aan het Duitse Rijk moest worden gebonden en daarmee zou worden voorbereid op een vorm van annexatie. Om dit doel te verwezenlijken trad Seyß-Inquart op als initiator en vormgever en ook steeds meer als middelaar. Hij stuurde de Nederlandse bestuurders en zijn Duitse ondergeschikten aan en moest bovendien ernstig rekening houden met de in Berlijn gevestigde machtscentra van het Derde Rijk. De NSDAP, het politionele- en vervolgingsapparaat van de SS en de organisaties die de oorlogseconomie aanstuurden probeerden in bezet Nederland elk voor zich direct ofwel via hun agenten in het bezettingsbestuur hun prioriteiten door te voeren. Hitlers imperium werd geleid door een bureaucratische vechtcultuur van ongekende dimensies, in de geschiedschrijving vaak klinisch aangeduid als 'polycratie'. De middelpuntvliedende

krachten werden in theorie bijeen gehouden door de initiërende en sanctionerende macht van de *Führer*. Zo'n compenserende middelpuntzoekende kracht was op het niveau van de bezettingspolitiek de Rijkscommissaris.

Seyß-Inquart heeft deze rol met redelijk succes gespeeld, zo mogen we op grond van de biografie aannemen, ondanks pogingen van figuren als de SS-chef Heinrich Himmler en diens vertegenwoordiger in Nederland Hanns Albin Rauter om zijn macht stelselmatig te ondergraven. Dit inzicht zou kunnen leiden tot een zekere identificatie met de man die voor de vrijwel onmogelijke taak was geplaatst Nederland en zijn bevolking min of meer soepel in het Derde Rijk te laten opgaan. Koll laat het echter heel terecht niet gebeuren dat het beeld van de Rijkscommissaris afvlakt tot dat van een bestuurder in een structureel lastige positie. Hier is de politieke *Werdegang* van de hoofdpersoon relevant en mede verklarend. In de ontwikkeling die Seyß-Inquart doormaakte als Duits-nationaal activist en nationaalsocialist in de Eerste Oostenrijkse Republiek en dan als topfunctionaris in bezet Polen is de gedecideerde politieke radicaliteit van de man steeds zichtbaar. Het groot-Duitse, volkse en racistische denken en zijn blijvend geloof in Hitler vormden het zingevend kader voor zijn politiek functioneren en de drijvende krachten achter zijn beleid.

Is dit allemaal heel nieuw? Eigenlijk niet, maar Koll heeft in zijn zorgvuldige biografische studie systematisch aangetoond dat Seyß-Inquart een radicale nationaalsocialist was, vervuld van een racistisch wereldbeeld en genocidaal ideaal, een bestuurder die de nationaalsocialistische opvatting van legaliteit hanteerde als instrument van gelijkschakeling van het bezette gebied. Met deze bagage kwam hij naar Nederland, hij vond zijn ideeën hier niet uit, maar paste ze toe en ontwikkelde ze al doende verder. Verhelderend is de bevin-

ding dat de Rijkscommissaris evenzeer een drijvende als een bindende kracht was. Dit wordt heel duidelijk in de analyse van zijn rol in de Jodenvervolging. Hij wist de radicaliteit van de vertegenwoordigers van de Duitse machtscentra in Nederland tot een zekere samenhang te ballen.

Deze biografie is een mooie bron van inzicht, al vergt de systematiek van het betoog zo nu en dan wel stevige inspanningen om dit aan te boren. Het boek eindigt uiteraard met het slotakkoord in Neurenberg. Koll is sum-

mier over de manier waarop het Tribunaal het bezettingsbestuur beoordeelde en dat is jammer. Wel ondergraaft hij overduidelijk de hoofdlijnen van de verdediging en de zelfrechtvaardiging van Seyß-Inquart. Wie deze biografie heeft gelezen kan in ieder geval niet meer verrast zijn over het vonnis dat op 16 oktober 1946 met de strop werd voltrokken.

Peter Romijn, NIOD / Universiteit van Amsterdam

Paul Luykx, *Heraut van de katholieke herleving. Gerard Brom, 1882-1959* (Vantilt; Nijmegen, 2015) 956 p., ill., €39,95 ISBN 9789460042003

Utopisme, cultuuroorlog en moderniteit in Nederland

In het onderzoek naar het katholicisme in Nederland in de negentiende en twintigste eeuw is door het werk van de historicus Paul Luykx meer aandacht gekomen voor verschillende belangengroepen en fricties binnen het katholieke milieu in het interbellum, net als voor doorbraak- en restauratietendensen in de jaren vijftig. Luykx becommentarieerde een al te zwart-witte perceptie van het voor- en naoorlogs katholicisme (verzuiling vanaf circa 1870, verzuildheid en 'rijk rooms leven' in het interbellum en vrij plotselinge ontzuiling in de *Sixties*). Hij stelde, dat het fundament van de katholieke zuil al vanaf de aanvang poreus was en afbrokkelde, achter een façade van heilig vuur en verwoede mobilisatiepogingen zoals de Katholiekendagen.

Net als in zijn proefschrift (1978) over de katholieke Actie 'voor God', de bundel *Andere katholieken* (2000) en in zijn boek over de bekeringsgolf tot het katholicisme in Nederland (2008), betreedt Luykx in *Heraut van de katholieke herleving*, een magnum opus en prachtbiografie, een onderzoeksterrein waarop hij

zich met leesbare vreugde en soeverein in zijn expertise voortbeweegt. De protagonist Gerard Brom (1882-1959) is een oude bekende van hem. In 1987 bezorgde Luykx met Jan Roes de autobiografische aantekeningen van deze rusteloze, uitzonderlijk belesen en geëngageerde katholieke leek. Nu ontleedt Luykx, op basis van uitvoerig archief- en tijdschriftenonderzoek, de veelzijdige inzet van Brom voor een herkerstening van de Nederlandse samenleving en voor een 'katholieke herleving', een term ontleend aan historicus L.J. Rogier, die hij verkiest boven 'emancipatie' en vooral 'verzuiling' (p. 849).

Luykx brengt in twaalf chronologisch-thematische hoofdstukken orde aan in Broms veelzijdig engagement. De lezer krijgt het gevoel op pad te zijn met een detective. Dat komt door Luykx' aangename gewoonte om de lezer te bekennen wat zijn overwegingen zijn geweest in de onderzoeksfase, met welke bewijzen hij zich meer en minder stevig in zijn schoenen voelt staan of wanneer hij in alle